

вывод, что закрытость частной жизни семьи для государственного вмешательства должна сочетаться с развитой ответственностью семьи за свои решения и планы. Социальная работа в сфере планирования семьи должна привести к ответственному отношению родителей к воспитанию и содержанию ребенка, совместному обсуждению и обоюдному согласию в вопросах выбора времени рождения ребенка и средства контроля детородной функции.

Ключевые слова: семья, планирование семьи, внутрисемейный процесс, государственная политика, социальная работа.

SUMMARY

L. Levchenko, V. Murashkovska. Social aspects, theories and practices of a family planning.

The authors of this article analyse social, historical and demographic aspects of the problem of the family planning. The F. p. was represented as one of state policy's directions and interior process in the family. According to it personal life of the family for the state interference must be combined with developed responsibility of the family for it's own decisions and plans. Social work in the family planning's sphere must bring to responsible attitude of the parents to upbringing and allowance of a child, common discussion and common consent in questions about time of child birth and means of control of genital function.

Key words: family, family planning, state policy, social work, interior process in the family.

УДК 37.013.78

О. В. Лобова

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розкрито зміст і шляхи національного виховання молодших школярів на уроках музичного мистецтва. Проаналізовано відповідні аспекти підручників музичного мистецтва для 1-2 класів, створених згідно з вимогами нового Державного стандарту початкової загальної освіти і сучасної програми з музичного мистецтва.

Національне виховання молодших школярів на уроках музичного мистецтва розглядається як органічна складова загальної музичної освіти, що реалізується в процесі ознайомлення дітей з українським фольклором і з життям і творчістю видатних представників національної музичної культури.

Ключові слова: національне виховання, український фольклор, професійна музика України, підручник музичного мистецтва.

Постановка проблеми. Особистісно орієнтована педагогіка ХХІ століття пов'язує значні сподівання з посиленням ролі мистецьких дисциплін (як і взагалі культурного середовища) у формуванні гармонійної, духовної, національно визначеної особистості.

Не викликає сумнівів, що на теренах гуманістичної педагогіки музична освіта покликана не лише навчати, а й формувати особистість, цілеспрямовано впливаючи на становлення її духовних рис через могутній виховний потенціал мистецтва. У цьому контексті першочерговими постають питання національного виховання дитини, яка, залучаючись до

мистецьких надбань свого народу, не лише пізнає його культуру, а й відчуває власну причетність до скарбниці національних цінностей.

Аналіз актуальних досліджень. Виховний компонент музичної освіти привертав увагу і класиків музичної педагогіки, і наших сучасників. Услід за Ференцем Лістом, ціла плеяда найталановитіших педагогів обстоювала думку: щоб виховати музиканта, треба перш за все виховати людину. Тому фраза відомого диригента Бруно Вальтера «Тільки музикант – це лише напівмузикант» актуальна для будь-якого часового проміжку.

Слід зазначити, що ідея реалізації виховної функції музичної освіти не є новою: майже століття тому Є. Браудо констатував, що долі музики «до недавнього часу привертати увагу лише невеликого кола людей, і тільки за останні п'ять, десять років у свідомості суспільства стала з'ясовуватися та культурна роль, яку відіграє музика в духовному житті людства» [1, 16].

Згідно з сучасними поглядами, мистецтво як жодний інший феномен суспільної свідомості формує моральну культуру людини, національно-свідому інтелігенцію, яка буде здатна виховувати нове покоління людей на якісно нових ціннісних орієнтаціях та пріоритетах, покоління свідомих і глибоко переконаних патріотів України [9, 47].

Музична освіта не без підстав розглядається як важлива складова національного виховання людини, формування національної самосвідомості народу. В музичній культурі українців, зазначає Г. Філіпчук, закладалась генетична пам'ять про свої витоки, історію, рідну мову, одухотворяючи вічний символ триєдності нашої минувшини, сучасності й майбуття. Саме в ній стихійно та свідомо інтегрувались культуротворчі, патріотичні, інтелектуальні, моральні, громадянські, національні цінності [8, 94].

На ролі освіти в становленні ментальності особистості наголошує О. Реброва: «Мистецтво здійснює свою духовну функцію через суспільний трансфер – педагогіку, мистецьку освіту... Серед перших цінностей ментальності, на які спирається мистецька освіта, слід визнати національні... Мистецька освіта ще не вичерпала усього потенціалу художньо-творчих традицій українського етносу, тому саме художньо-етнічна складова культури є тією ментальною цінністю, на яку має спиратися мистецька освіта» [7, 36–38].

Звернення до глибинних народних джерел, проголошене одним із найефективніших шляхів національного виховання дитини ще на початкових етапах становлення музичної педагогіки України, не втрачає актуальності в часи глобалізаційних та інтеграційних суспільних процесів. Адже ще два століття тому німецький філософ Й. Фіхте зазначав: будь-який

народ, що механічно запозичує чужі духовні цінності й культурні надбання, втрачає здатність створювати нове і в рідній, і в чужій для себе культурі.

В умовах початкової освіти національні якості школярів можуть розглядатися як складові ключової загальнокультурної компетентності, різноаспектні проблеми формування якої розкрито в працях Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшиної, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачової та ін. Згідно з педагогічними підходами, загальнокультурна компетентність «стосується сфери розвитку культури особистості та суспільства в усіх її аспектах, що передбачає передусім формування культури міжособистісних відносин, оволодіння вітчизняною та світовою культурною спадщиною...» [4, 87].

Залучення дітей до найкращих надбань національної культури, формування широкого мистецького світогляду розглядаються серед провідних функцій загальної музичної освіти. Ці стратегічні лінії було накреслено в педагогічній концепції Д. Кабалевського, що передбачає цілеспрямоване ознайомлення учнів 4 класів з музичним мистецтвом рідного краю. Різні аспекти національного виховання та розвитку особистості засобами музичного мистецтва розкриваються в працях українських учених Л. Масол, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової та ін.

Метою нашої наукової розвідки є виявлення змісту й шляхів національного виховання молодших школярів засобами музики. Серед завдань статті – аналіз відповідних аспектів підручників «Музичне мистецтво», створених на основі нового Державного стандарту початкової загальної освіти і базової програми з музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Музика рідного краю органічно входить до серця та свідомості дитини з перших років життя – з маминими колисковими, народними потішками та пісеньками-забавлянками. За словами Ф. Колесси, український народ, «обдарований вже від природи тонким музичним почуттям і незвичайною співолюбністю, виливає в музиці свою сердечну, з глибин душі пливучу сповідь... з найбільшою безпосередністю відкриває він свою душу, свою палку... вдачу» [3, 248].

Одним із найважливіших засобів національного виховання особистості є музична освіта. Національна спрямованість притаманна провідним концепціям музичного виховання молоді (Д. Кабалевський, З. Кодай, К. Орф та ін.). Зазвичай вона виражається в систематизованому ознайомленні з мистецтвом через активне використання народних творів, а в програмі, створеній під керівництвом О. Ростовського, підкреслена безпосереднім посиленням на національну основу.

Національно-культурне виховання молодших школярів за новим Державним стандартом відбувається через ознайомлення з фольклором і професійною музикою, культурною спадщиною та сучасним мистецтвом України, що є провідною лінією сучасної програми та нових підручників з музичного мистецтва.

Вже сам перелік навчальних тем, запропонованих у цих книгах, засвідчує їх спрямованість на різнобічне збагачення духовного світу особистості. Національно-патріотичний і громадянський зміст домінує в темах «Музика нашого краю», «Пісні козацької слави», «Головна пісня держави»... Проте кожна навчальна тема, незалежно від винесеної в її заголовок назви, містить певні національно-виховні аспекти.

Різноманітні напрями національно-патріотичного виховання пронизують зміст поданих у підручниках навчальних текстів, дидактичних віршів і казок. Так, про виникнення народної музики та про її роль у житті людей ідеться у вірші «Музика, яка не знала нот». Проте його виховне завдання набагато глибше – формувати в учнів інтерес та повагу до національної музики, історії, обрядів українського народу та рідної мови:

Віки-роки спливали,
їх пам'ять берегла...
Ще нот тоді не знали,
а музика – була!

А як весняно квітла
вона в святкові дні!
І прикрашали житла
її дзвінкі пісні.

Вона допомагала
селянам у жнива,
вона спостерігала
і свята, і дива.

Вона пливла роками
у хороводі днів,
до доньки йшла від мами,
від батька – до синів.

Вона у люту днину
лишала рідний дім
і боронить країну
йшла з маршем бойовим.

Ту музику чудову,
яка не знала нот,
плека, як рідну мову,
і береже народ [6, 21].

У змісті підручників для учнів початкової школи представлено низку фольклорних творів для слухання та виконання: народних танців (гопак, козачок, метелиця, аркан, коломийка), поспівок і пісень (дитячих, жартівливих, побутових, дум, колядок, щедрівок, веснянок тощо). Під час ознайомлення з цими творами відбувається не лише поступове опановування школярами знань про види та жанри вітчизняного фольклору,

а й формуються почуття любові до національної культури та поваги до народу, що зміг створити і зберегти скарбницю таких непересічних цінностей.

Принагідно подаються різноманітні відомості щодо історії фольклорного мистецтва, національних музично-культурних традицій тощо. Так, ознайомлення другокласників з українським народним танцем «Аркан» [6, 51] передбачає не лише аналіз власне музичних аспектів твору (характеру музики, інструментів для виконання), а й розповідь про історію виникнення танцю, розгляд національного вбрання виконавців, наслідування танцювальних рухів за поданим у підручнику зразком (рис. 1).

Прочитай текст української народної пісні. Чи знаєш ти, який танець вона супроводжує?

Гей, заграйте в бубни!
Гей, цимбали, грайте!
Вийшли ми на доли...
Гей, собі на славу.

Пісня такого змісту часто супроводжує аркан — давній гуцульський танець. За переказами, його виконавці спустилися з гір, щоб боронити рідний край.

Аркан танцюють чоловіки. Його музика рішуча, мужня, енергійна. Виконавці стають у коло або півколо, а в руках тримають топірці.

Послухай музику аркана. Що вона виражає?

Подумай, чому аркан танцюють лише чоловіки.

Рис. 1. Ознайомлення з українським народним танцем «Аркан» у підручнику «Музичне мистецтво. 2 клас»

Суттєвого виховного значення в змісті музичної освіти школярів набуває ознайомлення з кобзарським мистецтвом — його історією, жанровими особливостями, зразками творів, постатями видатних кобзарів. Увага до розкриття виховного потенціалу цього пласту національної музичної спадщини не є випадковою, адже, за свідченням сучасних дослідників

(О. Гданська, Т. Мартинова, Г. Шипота й ін.), кобзарське мистецтво «є своєрідним художньо-творчим засобом відображення, перетворення в ідеальній формі явищ духовного світу особистості..., здійснення мистецького впливу на розвиток її ціннісних гуманістичних орієнтацій» [2, 2].

Згідно з сучасними підходами, саме кобзарська творчість, що споконвічно розкриває основні складові українського світогляду – любов до України, поклоніння матері, повагу до людей, культ рідної землі – надає чудові приклади для формування світоглядно-ціннісних орієнтацій особистості й постає «впливовим чинником національного відтворення, передачі національного менталітету наступним поколінням, збереження національної ідентичності» [10, 280].

У наших підручниках ознайомлення з кобзарським мистецтвом передбачене і навчальним змістом (зокрема, теми «Пісні козацької слави»), і музичним репертуаром, що репрезентує як оригінальні кобзарські думи, так і сучасні пісні відповідної тематики («Кобзарська слава» В. Лепешка та ін.).

На всіх етапах навчання дітям прищеплюється інтерес і любов не лише до українського музичного фольклору, а й до інших видів народного мистецтва, зокрема літературного (думи, казки, легенди, забавлянки) та декоративно-прикладного (писанки, рушники, витинанки тощо).

Паралельно з фольклорним аспектом, протягом усього терміну навчання в початкових класах, відбувається послідовне ознайомлення з професійною музикою України: відомостями про життя і творчість провідних представників національного музичного мистецтва (М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, Л. Ревуцького, В. Косенка та ін.), вокальними й інструментальними творами сучасних українських композиторів.

Приклад національного виховання дітей спостерігаємо на уроці музичного мистецтва учасниці конкурсу «Учитель року» Уляни Старинської (Сумська ЗОШ № 27) за темою «Духовна музика», де ознайомлення з «Молитвою за Україну» М. Лисенка вчитель пов'язує не лише з аналізом змісту музичного твору, а й з виявленням власних дитячих побажань до своєї країни.

Заслужовують уваги, на наш погляд, і вельми глибокі та зрілі відповіді четвертокласників, які бажають своїй країні: «миру, злагоди та процвітання»; «жити в дружбі з іншими народами»; «щоб у кожній родині панували щастя, добро й благополуччя»; «щоб батьки не залишали своїх дітей самотніми»... Ці побажання свідчать не лише про розвинені патріотичні почуття учнів, а й про особистісне усвідомлення та

розуміння дітьми 9–10 років хвилюючих і болючих проблем, що стоять перед українською спільнотою.

Цей фрагмент уроку ілюструє те, що переконливо доводить музична психологія: музичне виховання робить школяра більш здатним до переживання емоцій, тим самим розширюючи та поглиблюючи контакти дитини з навколишнім світом та іншими людьми.

Широко представлені в підручниках пісні сучасних українських авторів. Багатьом з цих творів властиве яскраво виражене національно-виховне спрямування («Калинова пісня» В. Верменича, «Рідний край» І. Кишка, «Козачата» М. Ведмедері), а деякі з них навіть спираються на фольклорні джерела. Наприклад, пісню «Круть і Верть» сумського композитора Сергія Дяченка [6, 45] написано на сюжет відповідної української народної казки.

Про глибокий національно-виховний вплив запропонованих пісень можуть свідчити приклади виконання пов'язаних із ними завдань. Так, у підручнику для 4 класу дітям запропоновано для розучування пісню «Це моя Україна» (муз. М. Ведмедері, сл. А. Камінчука), зміст якої спрямований на національно-патріотичне виховання школярів:

1. Зацвітає калина,
зеленіє ліщина.
Степом котиться диво-луна.
Це моя Україна,
це моя батьківщина,
що, як тато і мама, одна! [5, 108].

Оскільки авторський варіант тексту містив лише один куплет, ми «розбили» його на заспів і приспів і склали продовження пісні:

2. Пробудилась тополя
і безмежному полю
вже співає веснянки вона.
Приспів:
Це моя Україна,
це моя батьківщина,
що, як тато і мама, одна!

3. Нахилилась вербиця,
щоб напиться водиці,
заквітчала всю землю весна.
Приспів.

4. І зіркам колискові
шепчуть хвилі дніпрові,
лине музика ніжна, ясна.
Приспів [5, 109]

Потім запропонували дітям створити за поданим зразком власний варіант віршів.

Наведемо приклади пісенних текстів, складених учнями ЗОШ № 3 м. Чернігова (викладач музики – старший учитель вищої категорії Євгенія Коломієць):

1. Чути спів соловейка
у саду зелененькім,
в Україні розквітла весна.
Приспів.
2. І, неначе на морі,
в нас чернігівські зорі,
неба синь особлива, ясна.
Приспів.
3. У чернігівським краї
зацвіли квіти в гаю,
рано-вранці – блискуча роса.
Приспів.
4. На Десні плещуть хвилі,
поряд – пташечки милі.
вже у небі з'явилась луна.
Приспів.
(Сергєєва Дарина, 4-А кл.)

1. Рідна матінко-земле,
ти найкраща у мене,
як перлина у морі, одна.
Приспів.
2. Я стою над водою
і милуюсь тобою,
найродючіша земле моя.
Приспів.
(Петренко Галина, 4-А кл.)

Працюючи за підручниками, вчителька Є. Коломієць відзначає, що такі глибоко гуманістичні завдання часто спонукають дітей до виявів власної творчої активності. Наприклад, виконуючи вищеописане завдання, учениця 4-Є класу цієї ж школи Катя Холявко не лише склала власний варіант пісенного заспіву, а змінила ще й приспів:

Це мій край – просто диво,
це наш край – просто мрія,
якщо ми – дружно взята сім'я.

Безперечно, дитячі вірші здебільшого не претендують на мовленнєву та поетичну досконалість, проте скільки тепла, любові до рідного краю, спостережливості до природи і, нарешті, внутрішньої, невимушеної, природної музичності в них відчувається!

Отже, для розв'язання завдань національно-патріотичного виховання учнів у шкільній музичній освіті фахівці (Л. Виноградов, М. Осеннева, А. Пілічяускас та ін.) вважають найбільш природним не «проходити музику», заглиблюючись у технічні деталі мистецтва, а допомагати дітям емоційно й образно «проживати» її. Передумовами такого «проживання» є надзвичайно потужний виховний потенціал музичних творів, що ґрунтується на розкритті їхніх життєвих прототипів і обставин написання, відображенні в музиці особистісних рис авторів, на цілеспрямованому аналізі змісту пісенних текстів тощо.

Так поступово, у різних видах музично-творчої діяльності, відбувається формування національної свідомості та національно-патріотичних почуттів дитини.

Висновки. Національне виховання молодших школярів на уроках музичного мистецтва є органічною складовою загальної музичної освіти. Ознайомлення дітей з фольклором і мистецькими традиціями українського народу та з життям і творчістю видатних представників національної музичної культури сприяє поступовому формуванню інтересу та поваги школярів до українського мистецтва та розвитку уявлення про його значення в світовій культурі, вихованню національних почуттів молодших школярів як складової духовного світу особистості.

Перспективи подальших наукових розвідок ми пов'язуємо з дослідженням шляхів і засобів реалізації інших напрямів виховної роботи у процесі загальної музичної освіти школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Браудо Е. Какъ создавался оркестръ / Е. Браудо // Столица и усадьба. – 1916. – 1 января. – № 49. – С. 16–19.
2. Гданська О. П. Формування гуманістичних ціннісних орієнтацій у студентів вузів культури (на матеріалі кобзарського мистецтва) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 – «Соціальна педагогіка» / О. П. Гданська. – К., 1998 – 19 с.
3. Колеса Ф. Музикознавчі праці / Ф. Колесса. – К. : Наукова думка, 1970. – 592 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : [бібліотека з освітньої політики] / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.

5. Лобова О. В. Музика : підруч. для 4 кл. / О. В. Лобова. – К. : Школяр, 2004. – 143 с.

6. Лобова О. В. Музичне мистецтво : підруч. для 2 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. Лобова. – К. : Школяр, 2012. – 144 с.

7. Реброва О. Є. Ментальні цінності мистецької освіти / О. Є. Реброва // Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти : зб. матеріалів науково-методологічного семінару. – Чернівці : Зелена Буковина, 2007. – С. 36–38.

8. Філіпчук Г. Г. Музичне виховання особистості / Г. Г. Філіпчук // Мистецтво у розвитку особистості : монографія / За ред., передмова і післямова Н. Г. Ничкало. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – С. 93–104.

9. Флегонтова Н. М. Творчий розвиток особистості засобами мистецтва у професійній підготовці учнівської молоді / Н. М. Флегонтова // Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти : зб. матеріалів науково-методологічного семінару. – Чернівці : Зелена Буковина, 2007. – С. 47–48.

10. Шипота Г. Виховний потенціал кобзарського мистецтва / Галина Шипота // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки : Мистецькі обрії – 2008. – Вип. 1 (10). / ІПСМ Академії мистецтв України. – К. : Музична Україна, 2008. – С. 279–282.

РЕЗЮМЕ

О. В. Лобова. Национальное воспитание младших школьников на уроках музыкального искусства.

В статье раскрыты содержание и пути национального воспитания младших школьников на уроках музыкального искусства. Проанализированы соответствующие аспекты учебников музыкального искусства, созданных согласно новому Государственному стандарту начального общего образования и современной программе по музыкальному искусству.

Национальное воспитание младших школьников на уроках музыкального искусства рассматривается как органичная составляющая общего музыкального образования, которая реализуется в процессе ознакомления детей с украинским фольклором и с жизнью и творчеством выдающихся представителей национальной музыкальной культуры.

Ключевые слова: национальное воспитание, украинский фольклор, профессиональная музыка Украины, учебник музыкального искусства.

SUMMARY

O. Lobova. National education of younger school students at lessons of musical art.

In article are opened the contents and ways of national education of younger school students at lessons of musical art. The corresponding aspects of textbooks of the musical art created according to new State standard of the primary general education and the modern program on musical art are analysed.

National education of younger school students at lessons of musical art is considered as an organic component of the general music education which is realized in the course of acquaintance of children with the Ukrainian folklore and with life and creativity of outstanding representatives of national musical culture.

Key words: national education, Ukrainian folklore, professional music of Ukraine, textbook of musical art.